

Zbigniew Michalczyk

ZAPOMNIANE KONTEKSTY
AUGSBURG

jako ośrodek rytownictwa wobec
Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku

Warszawa 2020

Seria „Studia i Materiały”

KOMITET REDAKCYJNY

Dorota Janiszewska-Jakubiak (przewodnicząca), Magdalena Gutowska,
Karol Guttmejer, Piotr Ługowski, Agnieszka Tymińska

REDAKTOR SERII

Karol Guttmejer

KOORDYNATOR PROJEKTU

Karol Guttmejer

RECENZENCI

dr hab. Jolanta Talbierska

dr hab. Jakub Pokora

REDAKCJA I INDEKSY

Małgorzata Merkel-Massé

TŁUMACZENIA NA JĘZYK ANGIELSKI

Magdalena Iwińska

TŁUMACZENIA Z ŁACINY (na s. 63, 68, 170–172)

Tomasz Płóciennik

PROJEKT OKŁADKI, OPRACOWANIE GRAFICZNE I SKŁAD

Elżbieta Wysocka-Zbiegień

© Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, 2020

© Zbigniew Michalczyk, 2020

WYDAWCA

Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA

ul. Madalińskiego 101, 02-549 Warszawa

e-mail: kontakt@polonika.pl; www.polonika.pl

INSTYTUCJA NADZORUJĄCA

Ministerstwa
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

ISBN: 978-83-66172-34-0

NAKLAD: 250 egz.

PAPIER: Sora Matt Plus, 115 g

DRUK:

OKŁADKA

I Św. Jan z Dukli i Polonia, fragment ryciny: Gottfried Bernhard i Franz Regis Gözowie, rycina okolicznościowa ze sceną wizji św. Jana z Dukli, z okazji ślubu Stanisława Szczęsnego Potockiego i Józefiny Amalii z Mniszchów, 1774, zamek Montrésor. Fot. P. Jamski

II, III Joseph Sebastian i Johann Baptist Klauberowie, *Omdlenie św. Stanisława Kostki podczas uczty w domu rodziców* (alegoria słuchu), fragment, poł. XVIII w., MNK Czart., nr inw. MNK XV-R.-4006. Fot. A. Olchawska, E. Słowińska

Skrzydełko przednie: Szyszka herbowa Augsburga, fragment ryciny: Johann Esaias Nilson, karta tytułowa serii *Cartouches Modernes accompagnés des Enfants*, przed 1766, własność prywatna. Fot. Z. Michalczyk

Skrzydełko tylne: Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów, fragment ryciny: Johann Esaias Nilson, *Portret Stanisława Augusta Poniatowskiego*, po 1764, MNK, nr inw. MNK III-ryc.-50440. Fot. K. Kowalik

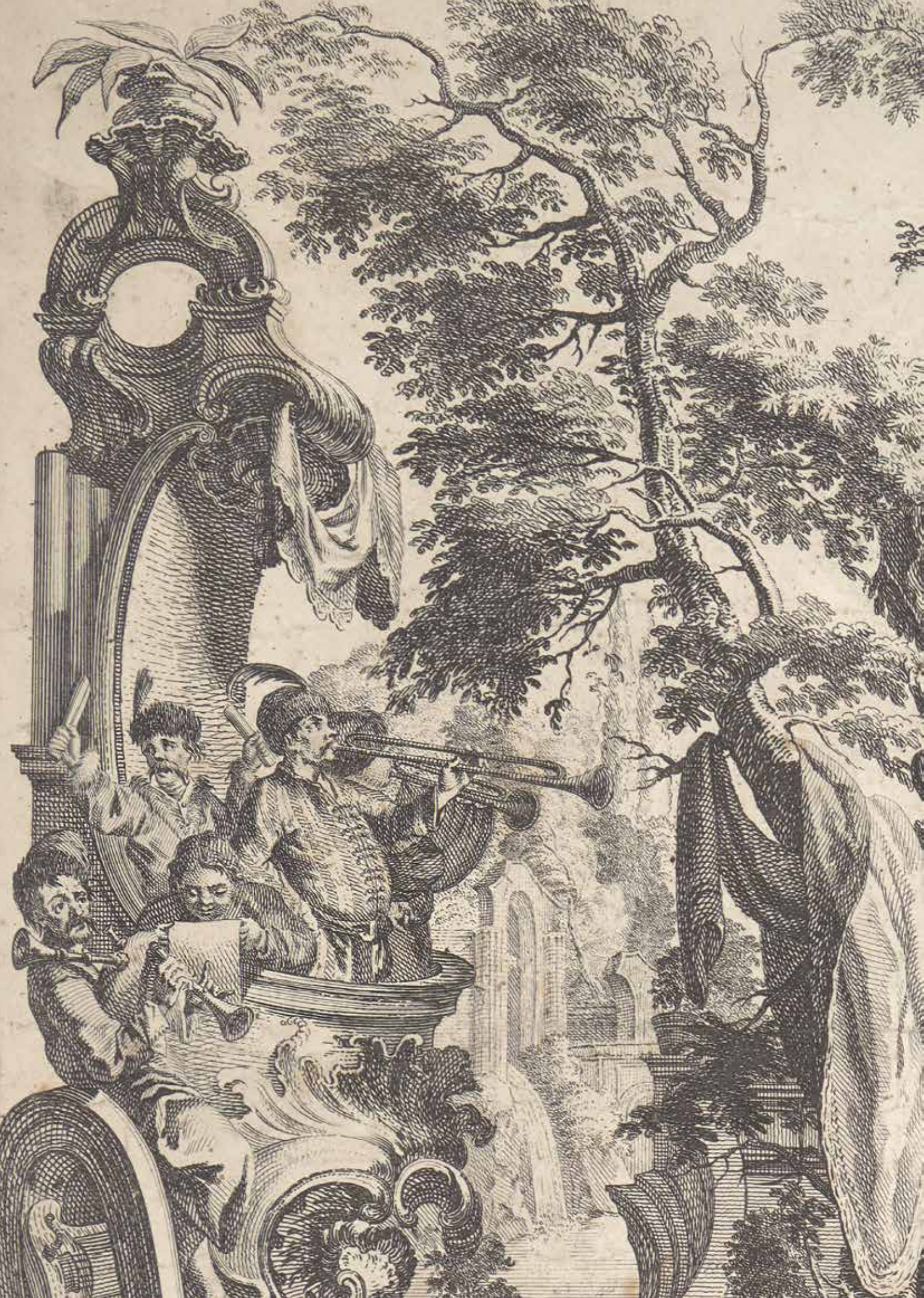
SPIS TREŚCI

5	WYKAZ SKRÓTÓW	
7	WSTĘP	
13	ROZDZIAŁ I	AUGSBURG JAKO CENTRUM PRODUKCJI GRAFICZNEJ O ŚWIATOWYM ZNACZENIU W XVII–XVIII WIEKU
53	ROZDZIAŁ II	GRAFICZNE PORTRETY OSOBISTOŚCI ZWIĄZANYCH Z RZECZĄPOSPOLITĄ
56		Rzeczpospolita w czasach Wazów. Augsburg przed wojną trzydziestoletnią
83		Rzeczpospolita czasów Jana III Sobieskiego
97		Rozkwit rynku grafiki portretowej w XVIII wieku. Unia polsko-saska
128		Rzeczpospolita w czasach stanisławowskich. Zmierzch świetności augsburskiego ośrodka graficznego
141	ROZDZIAŁ III	TEZY GRAFICZNE TWORZONE DLA POLSKO-LITEWSKICH ZLECENIODAWCÓW W XVII–XVIII WIEKU
251	ROZDZIAŁ IV	OTOCZONE KULTEM WIZERUNKI Z OBSZARU RZECZYPOSPOLITEJ
309	ROZDZIAŁ V	POLSCY ŚWIĘCI I BŁOGOSŁAWIENI
375	ROZDZIAŁ VI	OBRAZ RZECZYPOSPOLITEJ I JEJ MIESZKAŃCÓW
378		Państwo i naród
404		Typy rodzajowe, ubiór
425		Widoki miast i budowli
453	ZAKOŃCZENIE: PRZYWRACANIE KONTEKSTÓW	
460	SUMMARY	
473	BIBLIOGRAFIA	
475		Źródła
478		Opracowania
506	SPIS ILUSTRACJI	
525	INDEKS OSOBOWY	
558	INDEKS GEOGRAFICZNY	

**WYKAZ SKRÓTÓW NAZW NAJCZĘŚCIEJ WYMIENIANYCH
W TEKŚCIE INSTYTUCJI /
LIST OF ACRONYMS OF THE INSTITUTIONS MOST FREQUENTLY
MENTIONED IN THE PAPER**

ANK	Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Ambrożego Grabowskiego / Cracow National Archive, Ambroży Grabowski Collection
BG PAN	Biblioteka Gdańska PAN / Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences
BJ	Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Gabinet Zbiorów Graficznych i Kartograficznych / Cracow, Jagiellonian Library, the Graphic Collection and the Cartographic Collection
BKBK	Biblioteka Karmelitanek Bosych w Krakowie / Library of the Discalced Carmelite Nuns in Cracow
BM	Londyn / London, British Museum
BN	Warszawa, Biblioteka Narodowa / Warsaw, National Library
B PAU i PAN	Kraków, Biblioteka PAU i PAN / Cracow, Library of the Academy of Learning and Polish Academy of Sciences
BUW	Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin / University of Warsaw Library, Print Cabinet
HAB	Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek
KSuMA	Kunstsammlungen und Museen Augsburg, Grafisches Kabinett / Augsburg Art Collections and Museums, Print Cabinet
LNNBU	Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im W. Stefanyka / V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
MEK	Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie / Seweryn Udziela Museum of Ethnography in Cracow
MNK	Muzeum Narodowe w Krakowie / National Museum in Cracow
MNK Czart.	Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Czartoryskich / The Princes Czartoryski Museum, branch of the National Museum in Cracow
MNW	Muzeum Narodowe w Warszawie / National Museum in Warsaw
MW	Muzeum Warszawy / Museum of Warsaw
NKČR	Praga, Národní knihovna České republiky / National Library of Czech Republic
SAA	Stadtarchiv Augsburg / City Archive of Augsburg
SMB KB	Staatliche Museen zu Berlin, Kunstbibliothek / Berlin State Museums, Art Library
SBB	Staatsbibliothek Bamberg / Bamberg State Library
SuSBA	Staats- und Stadtbibliothek Augsburg / Augsburg State and City Library
WL	Londyn / London, Wellcome Library
ZKW	Zamek Królewski w Warszawie / Royal Castle in Warsaw
ZKW.dep-IP/G	Zamek Królewski w Warszawie, depozyt Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz (Görlitz) / Royal Castle in Warsaw, German-Polish Foundation for the Preservation of Cultural Heritage (Görlitz)

WSTĘP

A

Augsburg – jedno z najważniejszych pod względem gospodarczym i najbogatszych miast nowożytnej Europy – należał w XVII w., a zwłaszcza w XVIII, do przodujących ośrodków produkcji graficznej. Znaczenie tego centrum rytownictwa, określonego swego czasu w literaturze niemieckiej mianem „europejskiej fabryki obrazów” (*die Bilderfabrik Europas*)¹, było wynikiem współistnienia rozmaitych czynników i wiązało się z działalnością dużej liczby warsztatów, z dostępem do szerokich rynków zbytu oraz – co istotne – z różnorodnością produkcji. Augsburg w XVII w., a w szczególności wiek później, oferował wszystkie rodzaje rycin, na jakie panował wówczas popyt. Nie mniej ważne, że było to miasto dwóch równouprawnionych religii – katolickiej i luteirańskiej – zatem tworzono tam sztychy przeznaczone zarówno dla katolików, jak i protestantów, choć realizowano także zlecenia unickie i prawosławne. Z polskiej perspektywy istotna jest właśnie owa różnorodność augsburskiej produkcji, lecz przede wszystkim kluczowe znaczenie południowoniemieckiej metropolii dla rynku graficznego Europy Środkowej i Wschodniej, a zarazem sztuki i kultury tych obszarów. Augsburg jako ośrodek nie tylko rytownictwa, lecz również innych rzemiosł – głównie złotnictwa – stanowił ważny punkt odniesienia dla kultury i sztuki Rzeczypospolitej. Jednym z ubocznych celów książki jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi zarysu dziejów tego centrum artystycznego i wskazanie mechanizmów, które je kształtowały.

W ostatnich latach stosunkowo dużo pisano na temat wykorzystywania augsburskich wzorów graficznych w malarstwie i innych dziedzinach sztuki w Rzeczypospolitej, przy czym wskazać można zarówno prace reprezentujące szersze ujęcie problemowe², jak i publikacje omawiające jedynie wybrane przykłady recepcji (m.in. badania Krystyny Moisan-Jabłońskiej³ i Janiny Dzik⁴). Był to jednak tylko jeden z wielu przejawów oddziaływania szwabskiej produkcji rytowniczej na naszych ziemiach, którego zresztą niniejsza książka nie dotyczy.

¹ Tytuł zbioru esejów poświęconych różnym aspektom augsburskiej produkcji graficznej w czasach nowożytnych: *Augsburg, die Bilderfabrik Europas. Essays zur Augsburger Druckgraphik der Frühen Neuzeit*, hg. J.R. Paas, Augsburg 2001.

² A. Betlej, *Zbiór augsburskich „rycin ornamentalnych” z XVIII wieku*, Kraków 2003; idem, „[...] kopersztychów niechaj zażywa”. Uwagi na temat oddziaływania augsburskich „rycin ornamentalnych”. Zarys problematyki i perspektywy badawcze, w: A. Betlej, A. Dworzak, *Abrys, delineatio, kopersztych... czyli „przednie rysowanie godne poszanowania, dobrych magistrów rysunki”. Projekty dzieł małej architektury ze zbiorów krakowskich*, Kraków 2014, s. 5-27; R. Sulewska, *Augsburskie wzory wyposażenia kościołów Prus Królewskich w drugiej połowie XVIII w.*, „Porta Aurea”, 13: 2014, s. 5-34; Z. Michalczyk, *W lustrzanym odbiciu. Grafika europejska a malarstwo w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych ze szczególnym uwzględnieniem późnego baroku*, Warszawa 2016, *passim*.

³ K. Moisan-Jabłońska, *Symbolika dawnej zasuwki cudownego obrazu św. Józefa z Kalisza i jej graficzny pierwowzór*, w: *Patriae commodis serviens... Być Ojczyźnie pożytecznym... Księga pamiątkowa dedykowana prezydentowi RP Ryszardowi Kaczorowskiemu*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2008, s. 111-139 (por. eadem, *Polskie przygody grafiki zachodnioeuropejskiej*, Ciche 2014, s. 357-387); eadem, *Alegoryczne wariacje na temat dwunastu miesięcy na przykładzie wybranych plasz cyklu „Annus Dierum Sanctorum”*, w: *Homo creator et receptor artium. Księga pamiątkowa księdzu profesorowi Stanisławowi Kobielusowi ofiarowana*, red. M. Wrześniak, Warszawa 2010, s. 237-254.

⁴ J. Dzik, *Grafika dewocyjna braci Klauberów i jej recepcja w monumentalnym malarstwie polskim XVIII w.*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 54: 2009, s. 469-480; eadem, *Euntes in mundum universum praedicare Evangelium. Programy ideowe osiemnastowiecznych malowideł kościołów zakonnych na ziemiach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2014, *passim*; eadem, *Wpływ graficznej serii Vita Seraphici Francisci Ord. FF. Min. Incltyi Fundatoris braci Klauberów (ok. poł. XVIII w.) na malarstwo zakonu franciszkanów*, „Pietas et Studium. Rocznik Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych w Krakowie”, 5: 2014, s. 273-297.

Augsburg stanowił jeden z najważniejszych węzłów w światowej sieci produkcji i dystrybucji rycin⁵, a jego oddziaływanie oraz znaczenie dla kultury europejskiej było różnorodne i naturalnie nie ograniczało się do dostarczania wzorów dla rzemieślników. Grafika pełniła rozmaite funkcje, a celem pracy jest przyjrzenie się ich realizacji w kontekście kontaktów pomiędzy Augsburgiem a państwem polsko-litewskim. Z jednej strony Rzeczpospolita traktowana będzie jako podmiot owych relacji, zatem omówione zostaną przykłady tworzenia nad Lechem i Wertachem sztychów na zamówienie zleceńodawców z naszego kraju – portretów, rycin dewocyjnych ukazujących otoczone kultem wizerunki z obszaru Korony i Litwy, tez graficznych. To ważny problem, a zagadnienie polskich zleceń składanych u zagranicznych rytowników z różnych ośrodków (np. u Jacopa Lauro w Rzymie, Lucasa Vorstermana w Antwerpii i Kilianów w Augsburgu) bywało w literaturze wielokrotnie podejmowane⁶. Z drugiej jednak strony rozpatrzona zostanie szersza kwestia obecności polskiej tematyki w grafice augsburskiej. Krążenie rycin stanowiło jednak obieg informacji i treści, a rola ośrodka augsburskiego była w owym procesie wyjątkowa z uwagi na skalę produkcji i możliwości dystrybucyjne tamtejszych wydawców. Z tego względu prezentowane będą też, wykonane niezależnie od polskiej inicjatywy, prace ukazujące polskie i litewskie osobistości, obyczajowość i ubiory, a także miasta i obiekty architektoniczne z naszego terenu. Przedmiotem analizy stanie się zatem także kreowanie obrazu Rzeczypospolitej i jej mieszkańców – oczywiście często stereotypowego.

Obie perspektywy – uwzględniająca podmiotowość polskiego inicjatora dzieła, jak i ta, która zakłada przedmiotowość naszego świata i kultury – często przenikają się i nie zawsze da się je rozgraniczyć. Portrety powstawały niejednokrotnie jako ilustracje bądź obiekty kolekcjonerskie bez wiedzy ukazujących osobistości, przedstawienia miast miały charakter imaginacyjny i zazwyczaj wchodziły w skład większych serii widoków z różnych krajów. Również wyobrażenia niektórych cudownych wizerunków z naszego obszaru – zwłaszcza Matki Boskiej Częstochowskiej – tworzono jako produkty rynkowe powstające niezależnie od zamówień z Rzeczypospolitej. Szczególny jest charakter ikonografii polskich świętych. Choć niejednokrotnie ich wyobrażenia wydawano z przeznaczeniem na rynek polsko-litewski (lub na specjalne zamówienie), „polskość” tych postaci zwykle nie stanowi tematu samego w sobie ani przyczyny, dla której zostały ukazane. Równocześnie jednak w owych przedstawieniach odnaleźć można polskie elementy – zwykle w stereotypowym ujęciu. Z tego względu warto dokonać przeglądu przedstawień św. Stanisława, św. Kazimierza, św. Jana Kantego czy św. Stanisława Kostki – najsłynniejszego w czasach nowożytnych Polaka noszącego nimb świętości – choć oczywiście nie wolno zapominać, że liczne spośród ukazujących go rycin wykonanych w Augsburgu to adaptacje rozwiązań flamandzkich, francuskich, a zwłaszcza włoskich. Pomimo to, należy mieć nadzieję, że dodatkową wartością tej części pracy będzie jej przydatność jako przyczynku do badań nad ikonografią polskich świętych i cudownych wizerunków z naszego terenu.

Grafika, jako sztuka z natury swej wieloegzemplarzowa, funkcjonuje często w kontekstach odległych od tych, w których dzieła rytownicze były tworzone. Utwory rylca powstałe w rozmaitych ośrodkach ulegały w naturalny sposób rozproszeniu i wchodziły w nowe konteksty. Tak działo się również z rycinami augsburskimi, które na ziemiach polskich – podobnie jak prace innej proveniencji – bywały kolekcjonowane często ze względu na zainteresowanie zbieraczy określoną tematyką. Dotyczy to np. wykonywanych w różnych środowiskach portretów graficznych polskich osobistości czy innego rodzaju poloników, które trafiły do kolekcji Ambrożego Grabowskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Emeryka Hutten-Czapskiego, Dominika Witke-Jeżewskiego.

⁵ Stosując określenia „węzeł” i „sieć”, nawiązuję do terminologii, której użyłem w pracy: Michalczyk, *W lustrzanym odbiciu...*, zwł. s. 25-115 (rozdział *Sieć*).

⁶ Przegląd przykładów z XVII w. wraz ze wskazaniem wcześniejszej literatury: J. Talbierska, *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011, s. 231-240.

Kolejnym etapem „polonizowania” tych obiektów było katalogowanie owych zbiorów⁷, a jeszcze dalszym liczne prace prezentujące np. ikonografię postaci z historii Rzeczypospolitej⁸, w tym przede wszystkim królów⁹. Podobne zjawisko obserwować można oczywiście w publikacjach dotyczących innych obszarów tematycznych (choćby wyobrażeń wizerunków otoczonych kultem czy widoków miast)¹⁰. W ten sposób stały się one częścią narodowej ikonografii i ikonosfery, stanowiły też bowiem odnotowane przez badaczy pierwowzory dla kolejnych ujęć. Jednym z zadań niniejszej pracy jest natomiast przywołanie pierwotnych kontekstów, które w polskiej literaturze do pewnego stopnia popadły w zapomnienie. Chodzi tu o próbę określenia okoliczności powstania dzieł, przypomnienie faktu, że w pewnych okresach Augsburg był dla polskich i litewskich osobistości ważnym celem podróży oraz zakupu luksusowych wyrobów rzemiosła, zwrócenie uwagi na związki pomiędzy tamtejszymi środowiskami rytowników, złotników i jubilerów, wreszcie wskazanie miejsca – niejednokrotnie poczesnego – niektórych graficznych poloników w dorobku poszczególnych artystów.

Podejmując próbę usystematyzowania materiału, dzielę go na kilka grup omówionych w kolejności, którą umownie i w ogólnym zarysie wyznacza stopniowe przechodzenie od dzieł powstających w bezpośrednim kontakcie polskiego bądź litewskiego zleceniodawcy i augsburskiego rytownika (niektóre portrety) poprzez prace zamawiane zazwyczaj korespondencyjnie (tezy graficzne, większość obrazków popularyzujących kult cudownych wizerunków z naszego obszaru, część przedstawień polskich świętych) po obiekty tworzone zwykle niezależnie od polskiej inicjatywy: wiele spośród wyobrażeń hagiograficznych, a zwłaszcza alegoryczne i rodzajowe przedstawienia mieszkańców Rzeczypospolitej i widoki miast. Podział na rozdziały został przeprowadzony według powyższego ogólnego schematu, choć nie tworzy on sztywnego szkieletu. Na przykład wśród portretów omówione są również wizerunki powstałe z pewnością bez osobistego kontaktu artysty i modela. Przywołanie w rozdziale na temat wyobrażeń polskich świętych dzieł zawierających stereotypowe przedstawienia „typów polskich” znajduje kontynuację w ostatnim rozdziale, którego tematem jest rozpowszechniany przez grafikę augsburską obraz Rzeczypospolitej (w różnych wymiarach) i jej mieszkańców. Każdy z rozdziałów stanowi kolejną warstwę tematyczną, które nakładane na siebie tworzą coraz pełniejszy i bliższy prawdzie obraz – niczym przy uzyskiwaniu go w technice barwnej mezzotinty lub litografii. Z poszczególnych matryc przenoszących na ten sam arkusz jedynie określone jednokolorowe fragmenty kompozycji stopniowo wyłania się plastyczny, zniuansowany barwnie i światłocieniowo wizerunek. Należy przy tym podkreślić, że tematykę portretową reprezentuje największa liczba rozpoznanych dzieł pochodzących ze wszystkich interesujących nas okresów obu stuleci – od początku XVII po schyłek wieku XVIII. Ta warstwa jest chronologicznie najpełniejsza, zatem to ona tworzy podstawę, na którą „nakładane” są kolejne bloki tematyczne. Zjawisko zamawiania w Augsburgu też graficznych

⁷ [J.I. Kraszewski], *Catalogue d'une Collection Iconographique Polonoise*, Dresde [1865]; E. Hutten-Czapski, *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorach Emeryka hr. Hutten-Czapskiego w Krakowie*, Kraków 1901; M. Federowski, *Zbiory graficzne Dominika Witke-Jeżewskiego*, Warszawa 1913; *Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w r. 1914*, przedm. J. Weyssenhoff, Warszawa 1914.

⁸ Przede wszystkim *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, oprac. H. Widacka [et al.], t. 1-8, Warszawa 1991-1999.

⁹ Zob. m.in. J. Ruszczycówna, *Portrety Zygmunta III i jego rodziny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, 13: 1969, s. 151-269; eadem, *Ikonografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, 26: 1982, s. 207-333; E. Łomnicka-Żakowska, *Graficzne portrety Augusta II i Augusta III Wettynów w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1997; H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987; eadem, *Z króla ksiądzę. Stanisław Leszczyński w grafice XVIII wieku ze zbiorów polskich i francuskich*, Warszawa 2006; eadem, *Splendor i niesława. Stanisław August Poniatowski w grafice XVIII wieku ze zbiorów polskich*, Warszawa 2008; eadem, *Piast na elekcyjnym tronie. Michał Korybut Wiśniowiecki w grafice XVII i XVIII wieku ze zbiorów polskich i francuskich*, Warszawa 2009; eadem, *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010.

¹⁰ E. Nowakowski [X. Wacław z Sulgostowa], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.

funkcjonowało u nas dopiero od schyłku XVII, a zwłaszcza w XVIII w., natomiast popularne augsburskie ryciny dewocyjne propagujące sanktuaria na terenie Rzeczypospolitej pochodzą niemal wyłącznie dopiero z 2.-3. tercji XVIII stulecia.

W niniejszej pracy analizowane są ryciny o różnorodnej tematyce, należące do wielu gatunków, reprezentujące rozmaity poziom wykonania. Zestawienie tego rodzaju prowadzi do wniosku, że nowożytna twórczość graficzna stanowiła w pewnym sensie – przeważnie w sposób niezamierzony – wielowymiarowy opis świata. W pierwszej kolejności jest to opis „dosłowny” i „statyczny”, czyli posiadające walor dokumentacyjny przedstawienia ludzi i miejsc, świadectwa funkcjonowania ośrodków kultu, alegoryczne wyobrażenia porządku politycznego krajów i rzekomych cech narodowych ich mieszkańców¹¹. W tym ostatnim wypadku grafika jest świadectwem kształtowania się stereotypów i ważną pomocą w badaniach imagologicznych. Równocześnie jednak analiza funkcjonowania sieci krążenia rycin i – jakże istotnych dla niniejszej pracy – kontekstów powstawania, dystrybucji i recepcji – pozwala zrozumieć dynamicznie przebiegające procesy w całej ich złożoności. Dzieła graficzne – niezależnie od ich wyższej lub niższej wartości artystycznej – można traktować zarówno jako dokumenty ikonograficzne, jak i materiał do badań z dziedziny historii gospodarki, polityki, wreszcie – idei. Mówiąc najprostszymi słowami, z rycin dowiadujemy się, jak świat wyglądał, a z analizy sieci ich obiegu – jak funkcjonował (przynajmniej w niektórych aspektach).

Książka nie wyczerpuje tematu postawionego w tytule. Przeciwnie, to raczej otwarcie w badaniach, bowiem obfita augsburska nowożytna produkcja graficzna jest jednym z tych obszarów sztuki dawnej, w wypadku których śmiało można mówić o odkrywaniu nieznanych lądów. Dotyczy to przede wszystkim wieku XVIII, kiedy liczba rytowników i wydawców była w szwabskiej metropolii znaczna, a dorobek artystyczny żadnego z nich – może za wyjątkiem Johanna Esaiasa Nilsona – nie jest zadowalająco rozpoznany, a przecież mowa często o artystach wybitnych. W prezentowanej monografii dotknięto wielu kwestii, różnych gatunków sztuki, a przede wszystkim przywołano szereg dzieł powstających dla niezliczonych zleceniodawców z terenu całego państwa polsko-litewskiego. Na wiele postawionych w książce pytań odpowiedź mogą przynieść dopiero systematyczne badania archiwalne, które na potrzeby publikacji zostały jedynie zapoczątkowane.

Pomimo że dalsze badania szczegółowe należy albo rozpocząć, albo w najlepszym razie kontynuować, praca ta powstała dzięki rozległym kwerendom. Najważniejsze z nich, po raz pierwszy prowadzone w sposób tak szeroki w ramach projektów polskiej historii sztuki, odbyły się w Augsburgu dzięki finansowaniu Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA. Przebadane zostały zbiory graficzne *Kunstsammlungen und Museen Augsburg* i *Staats- und Stadtbibliothek Augsburg* (w tym wypadku również rękopisy) oraz zasoby archiwalne *Stadtarchiv Augsburg*. W książce omawiane są również dzieła, które przechowują m.in.: *Staatliche Graphische Sammlung München*, *Staatsbibliothek Bamberg*, *Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel*, Narodní knihovna České republiky w Pradze, Albertina w Wiedniu. Większość obiektów omówionych w publikacji pochodzi jednak ze zbiorów polskich, choć bez wspomnianych kwerend w placówkach niemieckich właściwa analiza, interpretacja i określenie kontekstów owych dzieł nie byłyby możliwe. Wśród najważniejszych przebadanych kolekcji wymienić należy: Bibliotekę Narodową, Muzeum Narodowe w Warszawie, Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotekę Jagiellońską, Muzeum Narodowe w Krakowie (w tym również Oddział XX. Czartoryskich), Gabinet Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN, Bibliotekę Karmelitanek Bosych w Krakowie, Archiwum Narodowe w Krakowie, zbiory sztuki Lwowskiej Narodowej Naukowej

¹¹ Nasuwa się tu skojarzenie z wystawą *Mirror of Everyday Life* w Rijksmuseum w Amsterdamie, której koncepcja polegała na prezentacji rycin dających rozległy obraz codziennego życia w Niderlandach w 2. poł. XVI i w XVII w. Zob. katalog: *Mirror of Everyday Life. Genreprints in the Netherlands 1550-1700*, ed. E. de Jongh, G. Luijten, [katalog wystawy, Rijksmuseum Amsterdam], Amsterdam 1997.

Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. Przeprowadzenie lub dokończenie prac w niektórych kolekcjach graficznych uniemożliwił wybuch pandemii COVID-19.

Wykonanie dokumentacji terenowej w kościołach i klasztorach w Polsce poprzedziły poszukiwania w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie (fototeka Działu Zabytków Rucho-myh). Na wykorzystanie niedostępnej w Polsce literatury pozwoliły kwerendy w księgozbiorach Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, Universitätsbibliothek Augsburg oraz w placówkach mona-chijskich: Zentralinstitut für Kunstgeschichte i Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilian-Uni-versität.

Książka nie mogłaby powstać, gdyby nie pomoc i życzliwość wielu osób. Wyrazy wdzięcz-ności kieruję w pierwszym rzędzie w stronę Piotra Jamskiego, który zachęcił mnie do podjęcia niniejszych badań. Zamierzenie zostało zrealizowane dzięki finansowaniu Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, zatem gorące podziękowania składam dyr. Dorocie Janiszewskiej-Jakubiak i szefowi programu strategicznego dr. Karolowi Guttmejerowi, który ów projekt objął opieką. Dziękuję również za wsparcie, którego udzieliła mi Dyrekcja macie-rzystego Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk (w tym finansowanie przez Instytut kwerend w Krakowie i we Lwowie): prof. dr hab. Elżbieta Witkowska-Zaremba, dr hab. Ewa Dahlig-Turek, dr hab. Danuta Kuźnicka i dr Dorota Piramidowicz. Za cenne uwagi i wskazówki gorąco dzięku-ję recenzentom naukowym – dr hab. Jolancie Talbierskiej i dr hab. Jakubowi Pokorze. Wyrazy wdzięczności za różnorodną pomoc i cierpliwość niech zechcą przyjąć (w kolejności alfabetycz-nej): dr Magdalena Adamska, Jacek Bochiński, dr Małgorzata Biłozór-Salwa, dr Anna Grochala, ks. Aleksander Jacyniak SJ, Piotr Jamski, br. Bogumił Kusiak OFMCap., Barbara König, Ursula Kor-ber, dr Bernd Mayer, dr Wolfgang Mayer, dr Christoph Nicht, dr Magdalena Pielas-Witkowska, Beata Skoczeń-Marchewka, Tomasz Płóciennik, Katarzyna Podniesińska, dr Monika Stachurska, dr Anna Straszewska, dr Ursula Timann, dr Przemysław Wątroba, dr hab. Andrzej Włodarek, dr Marcin Zgliński.

Nota

W wypadku przywoływanych w tekście augsburskich rycin związanych bezpośrednio z zasad-nicznym wywodem podawane są w przypisach podstawowe informacje: miejsce przechowywania odnalezionych egzemplarzy (w wypadku najbardziej popularnych dzieł – jedynie wybranych), technika, podłoże (o ile inne niż papier), wymiary (w miarę możliwości płyty, w razie odcięcia wycisku – wymiary karty), sygnatury, adres wydawniczy, inne napisy (jeśli mają znaczenie dla treści), bibliografia (przy obiektach wielokrotnie publikowanych, jedynie ważniejsze lub nowsze pozycje). W wykazie miejsc przechowywania egzemplarzy zbiory augsburskie wymieniane są na pierwszym miejscu. Przyjęte jest także pierwszeństwo bibliotek i muzeów przed archiwami oraz zbiorów państwowych przed kościelnymi. Sygnatury i adresy wydawnicze podawane są w oryginalnym zapisie, w pozostałych napisach skróty są w miarę możliwości rozwijane. W niektórych wypadkach nie wszystkie powyższe warunki możliwe są do spełnienia, co dotyczy zwłaszcza też, spośród których wiele reprezentuje zły stan zachowania. Przeważnie nie jest możliwe precyzyjne podanie wymiarów płyty, a nawet ich liczby (obiekty te często odbijano z kilku matryc). W roz-dziale dotyczącym zabytków tego gatunku przeważnie wskazywane są wymiary całej odbitki.